

ΔΙΠΤΥΧΑ

ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Τόμος 5'

ΜΝΗΜΗ
BRUNO LAVAGNINI

Ἀθήναι 1994-95

Ο 39ος ΚΑΝΩΝ ΤΗΣ ΠΕΝΘΕΚΤΗΣ
ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ (692)
ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ Β΄

Τὸ περιεχόμενο τοῦ κανόνα 39 τῆς Πενθέκτης¹ Οἰκουμενικῆς συνόδου, τὴν ὁποία συνεκάλεσε ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β΄ (685-695), ἀφορᾷ πρῶτον τὴν μετοικεσία τῶν Κυπρίων στὴν περιοχὴ τῆς Κυζίκου τὸ 691² καὶ δεύτερον τὶς ἀρμοδιότητες τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Νέας Ἰουστινιανουπόλεως³, ὅπως μετονομάσθηκε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Κύζικο⁴.

Πληροφορίες γιὰ τὸ γεγονός τῆς μετοικεσίας τῶν Κυπρίων στὴν Κύζικο ἀντλοῦμε ἐπίσης ἀπὸ τὴν χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη⁵ καὶ ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου «Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν» (*De administrando imperio*), γραμμένο στὰ χρόνια 948-952. Ἐδῶ ὑπάρχουν δύο κεφάλαια περὶ Κύπρου: τὸ κεφάλαιο 47, μὲ τίτλο *Περὶ τῆς τῶν Κυπρίων μεταναστάσεως ἔχει ἡ ἱστορία τάδε*, ἀναφέρει ὅτι οἱ Κύπριοι δὲν ἐγκαταστάθηκαν μόνον στὴν Κύζικο, ἀλλὰ καὶ στὰ θέματα Κιβυρραιωτῶν καὶ Θρακησίων⁶, χρησιμοποιοῦντας βέβαια ἀναχρο-

---

1. Γιὰ τὴν ὀνομασία Πενθέκτη ποὺ ἔλαβε ἡ Σύνοδος βλ. Σπ. Τρωιάνος, *Ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ τὸ Νομοθετικὸ τῆς ἔργο*, Ἀθήνα 1992, σελ. 7.

2. Βλ. Constance Head, *Justinian II of Byzantium*, Wisconsin 1972, σελ. 45 κ.έ. — Ἀ.Ν. Στράτος, *Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ΄ αἰῶνα*, τόμ. ζ΄, Ἰουστινιανὸς Β΄, Ἀθήνα 1977, σελ. 39-44.

3. Mansi, XI, στ. 961 A-C· Κ. Ράλλης - Μ. Ποτλῆς, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων*, Ἀθήνα 1852, τόμ. Β΄, σελ. 395-396. Βλ. J. Hackett - Χ.Ι. Παπαϊωάννου, *Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, τόμ. Α΄, Ἀθήνα 1923, σελ. 67. Ὁ ἱερομόναχος Παῦλος Ἐγγλεζάκης (Κύπρος, Νέα Ἰουστινιανούπολις, *Πολιτιστικὸ Ἰδρυμα Τραπεζῆς Κύπρου*, Λευκωσία 1990, σελ. 11-13) ἔχει ἐντοπίσει τὴν Νέα Ἰουστινιανούπολη στὴν Ἀρτάκη.

4. Βλ. H. Ohme, *Das Concilium Quinisextum und seine Bischofsliste. Studien zum Konstantinopoler Konzil von 692*, (Arbeiten zur Kirchengeschichte 56), Βερολίνο - Ν. Ὑόρκη 1990, σελ. 217 κ.έ.

5. Θεοφάνης, σελ. 365 (De Boor).

6. *Ἀπέστειλεν δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς βασιλικόν, καὶ διεπέρασεν καὶ τοὺς ἐν Ῥωμανίᾳ*

νιστικά τούς παραπάνω όρους⁷ και τὸ κεφάλαιο 48, ὅπου καταχωρεῖται αὐτούσιος ὁ κανόνας 39 τῆς Πενθέκτης, ὅπως δηλώνεται ἄλλωστε καὶ στὸν τίτλο τοῦ κεφαλαίου: *Κεφάλαιον λθ' τῆς ἀγίας ἔκτης συνόδου, τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ τοῦ μεγάλου παλατίου γεγονυίας*⁸.

Οἱ αἰτίες ποὺ προβάλλει ὁ συντάκτης τοῦ κανόνα γιὰ τὴν μετοικεσία τῶν Κυπρίων εἶναι οἱ ἀκόλουθες: οἱ βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς καὶ ἡ ἀπελευθέρωση τῶν Κυπρίων ἀπὸ τὴν δουλεία, ὥστε *καθαρῶς τοῖς σκήπτροις τοῦ χριστιανικωτάτου κράτους ὑποταγῆναι*⁹. τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα ὑπαινίσσεται ἀσφαλῶς τὸ καθεστῶς τοῦ βυζαντινο-αραβικοῦ condominium ποὺ ἴσχυε στὸ νησί¹⁰. Παρόμοιους λόγους ἐπικαλεῖται καὶ

οἰκήσαντας, ἤγουν ἐν τε τῇ Κυζίκῳ καὶ τῷ Κυβερραιωτῶν καὶ τῷ Θρακησίῳ. De administrando imperio, 47, σελ. 224 (= Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio, ἔκδ. Gy. Moravcsik (CFHB 1) Dumbarton Oaks 1967).

Γιὰ τὴν προώθηση τῆς νέας θεματικῆς διοίκησης στὴν περιοχή τῆς Βιθυνίας ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ Β' βλ. J.F. Haldon, *Byzantium in the seventh Century: the transformation of a culture*, Cambridge U.P. 1990, σελ. 72-73, 213. — T. Lounghis, A Deo conservandum imperiale obsequium. Some notes concerning field troops during the Dark Ages, *BsI* 52 (1991), σελ. 56.

7. Ἡ ἴδρυση τῶν θεματικῶν αὐτῶν ἐνοτήτων τοποθετεῖται μεταγενέστερα· πρὶν ἀπὸ τὸ 732 τὸ θέμα τῶν Κυβερραιωτῶν [βλ. H. Gelzer, *Die Genesis der byzantinischer Themenverfassung*, Λιψία 1899, ἀνατ. Ἄμστερνταμ 1966², σελ. 32-34. — N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IVe et Xe siècle*, Παρίσι 1972, σελ. 351. — Π. Α. Γιαννόπουλου, Ἡ ὀργάνωση τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο, *Τριήμερο Αἰγαίου, Πρακτικὰ = Παρνασσός* 32 (1990), σελ. 212. Πρβλ. ὅμως Μάρθας Γρηγορίου-Ἰωαννίδου, Τὸ ναυτικὸ θέμα τῶν Κυβερραιωτῶν, Συμβολὴ στὸ πρόβλημα τῆς ἰδρύσεώς του, *Βυζαντινά* 11 (1982), σελ. 203 κ.έ.] καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 741 τῶν Θρακησίῳ βλ. Gelzer, ὁ.π., σελ. 77. — Oikonomidès, ὁ.π., σελ. 348· πρβλ. ὅμως R.J. Lilie, "Thrakien" und "Thrakesion". Zur byzantinischen Provinzorganisation am Ende des 7. Jahrhunderts, *JÖB* 26 (1977), σελ. 6-47.

Σφραγίδα ποὺ φέρει τὴν ἐπιγραφή «τῶν βασιλικῶν κομμερκίων τῆς στρατηγίας τῶν Θρακησίῳ» τοποθετεῖται στὸ 741/2: βλ. G. Zacos - A. Vegler, *Byzantine Lead Seals*, τόμ. Α', Βασιλεία 1972, ἀρ. 261.

8. De administrando imperio, 48, σελ. 224. Ἡ αὐτούσια παράθεση τοῦ κανόνα 39 στὸ αὐτοκρατορικὸ σύγγραμμα, ὅπου ἀναγράφονται ὅλα τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἔχει ἐρμηνευθεῖ ὅτι δικαιολογεῖ τὴν ἐπιχείρηση τοῦ Βασιλείου Α' (867-886) νὰ κατακτήσει τὴν Κύπρο, βλ. Τ. Λουγγῆς, *Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου De administrando imperio (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν)*. Μία μέθοδος ἀνάγνωσης, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 122-124.

9. *διὰ τε τὰς βαρβαρικὰς ἐφόδους, διὰ τε τὸ τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερωθῆναι δουλείας καὶ καθαρῶς τοῖς σκήπτροις τοῦ χριστιανικωτάτου κράτους ὑποταγῆναι*: Mansi, XI, στ. 961 A-B. — Ράλλης-Ποτλῆς, ὁ.π., σελ. 395.

10. Βλ. R. Jenkins, Cyprus between Byzantium and Islam, A.D. 688-695, *Studies Presented to D.M. Robinson*, Washington University St. Louis 1953, σελ. 1007-1009 (=

ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ἀναφέροντας ἐπίσης ὅτι οἱ Σαρακηνοὶ εἶχαν κατακτήσει τὸ νησί, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παραμείνει ἀκατοίκητο γιὰ ἑπτὰ χρόνια¹¹, μαρτυρία ποὺ δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β'¹².

Ἡ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, σχεδὸν ἀποκλειστικὴ πηγὴ τοῦ De administrando imperio γιὰ γεγονότα πρὶν ἀπὸ τὸν ὄγδοο αἰώνα¹³, δὲν ἀναφέρει εὐθέως τίς αἰτίες γιὰ τὴν ἐνέργεια αὐτῆ τοῦ αὐτοκράτορα, ἀλλὰ τὸν κατηγορεῖ — καὶ δὲν εἶναι ἡ μοναδικὴ φορὰ¹⁴ — ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ἐνήργησε ἀντίθετα πρὸς κάθε λογικὴ, χρησιμοποιώντας τὴν λέξη «ἀλόγως»¹⁵. Ἡ ἐντύπωση ποὺ ἀποκομίζει κανεὶς γιὰ τὸ γεγονός, διαβάζοντας τὴν χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ὅτι, δηλαδή, οἱ Κύπριοι, ταλαιπωρημένοι ἀπὸ κακουχίες καὶ ἀρρώστιες, ποτὲ δὲν ἔφθασαν στὴν Κύζικο¹⁶, εἶναι ἡ ἐχθρικὴ διάθεση τοῦ χρονογράφου ἀπέναντι στὴν ἐποικιστικὴ ἐνέργεια τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Β'. Ἀλλὰ καὶ στὸ αὐτοκρατορικὸ σύγγραμμα διαφαίνεται ἀνάλογη διάθεση, νὰ μειωθεῖ ἡ προσπάθεια αὐτῆ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', ὅπου μάλιστα τοῦ ἀποδίδεται κυπριακὴ καταγωγή¹⁷, μαρτυρία ἡ ὁποία, ὅμως, θεωρεῖται χωρὶς βάση¹⁸. Ὁ 39ος κανὼνας τῆς Πενθέκτης πάντως μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι ὄχι μόνον ἐγκαταστάθηκε ὁ κυπριακὸς πληθυσμὸς, μὲ τὸν ἀρχιεπίσκοπό τους Ἰωάννη, στὴν Κύζικο, μόχθω τοῦ φιλοχρίστου καὶ εὐσεβοῦς ἡμῶν βασιλέως, ἀλλὰ καὶ τοὺς παραχωρήθηκαν καὶ ἐκκλησιαστικὰ προνόμια¹⁹, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ μιλήσουμε στὴ συνέχεια.

Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries, Variorum Reprints, Λονδίνο 1970, ἀρ. XXII). — R. Browning, *Byzantium and Islam in Cyprus in the Early Middle Ages*, *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 9 (1979), σελ. 110-111. — C.P. Cyrris, *The Nature of the Arab-Byzantine Relations in Cyprus from the middle of the 7th to the middle of the 10th Century A.D.*, *Graeco-Arabica* 3 (1984), σελ. 161-165.

11. De administrando imperio, 47, σελ. 224. Πρβλ. Λουγγῆς, ὁ.π., σελ. 121 κ.έ.

12. Commentary, σελ. 181 (= Dvornik F., Jenkins R.J.H., Lewis B., Moravcsik Gy., Obolensky D., Runciman S., *De administrando imperio*, *Commentary*, Λονδίνο 1962).

13. Λουγγῆς, ὁ.π., σελ. 45-49, 61.

14. Βλ. Fr. H. Tinnfeld, *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie von Prokop bis Niketas Choniates*, Μόναχο 1971, σελ. 58-59. — Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 610-867*, τόμ. Β1, Ἀθήνα 1981, σελ. 79-81.

15. Θεοφάνης, σελ. 365 (De Boor).

16. πλῆθος δὲ Κυπρίων περὶ τῶν κατεποντίσθη, καὶ ἀπὸ ἀρρωστίας ὄλοντο· καὶ οἱ λοιποὶ ἐστράφησαν εἰς Κύπρον: Θεοφάνης, σελ. 365 (De Boor).

17. καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ὁ βασιλεὺς Κύπριος ἦν, καθὼς καὶ παρὰ τῶν παλαιῶν Κυπρίων ὁ λόγος μέχρι τῆς σήμερον ἐπεκράτησεν: De administrando imperio, 47, σελ. 224. Πρβλ. Ἐγγλεζάκης, ὁ.π., σελ. 13-14.

18. Βλ. Commentary, σελ. 181. — Λουγγῆς, ὁ.π., σελ. 122.

19. Mansi, XI, στ. 961 A-C. Ράλλης-Ποτλῆς, ὁ.π., σελ. 395-396.

Ἡ ἀνακρίβεια, ὅσο κυρίως ἢ ἐμπάθεια, πού χαρακτηρίζουν τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη ἀκριβῶς στὸ σημεῖο πού κάνει λόγο γιὰ τὴν μεταφορὰ τῶν Κυπρίων στὴν Κύζικο, γεννᾷ ἐρωτηματικὰ γιὰ τὴν παραποίηση τῶν γεγονότων πού ἐπιχειρεῖται ἀπὸ τὸν συγγραφέα, ἔτσι ὥστε μὲ τοὺς ἰσχυρισμούς του νὰ δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς Κυζίκου παρέμεινε ἀναλλοίωτος²⁰, ἀφοῦ ποτὲ δὲν ἐφθασαν οἱ Κύπριοι ἐκεῖ. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς τυχόν λόγους πού θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀναζητήσει, ὑπάρχει κάτι πού ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ καὶ ἴσως ἀπορρέει ἀπὸ τὴν προσπάθεια τῆς χρονογραφίας νὰ παρουσιάσει τὴν περιοχὴ τῆς Κυζίκου ὡς ἀναλλοίωτη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πληθυσμοῦ: ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν περιοχὴ, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν οἱ κυπριακοὶ πληθυσμοί, καθὼς ἢ μονῇ Ἀγροῦ, τὴν ὁποία ἴδρυσε ὁ ἴδιος, ὅπως καὶ ἄλλες μοναστηριακὲς κοινότητες πού εἶναι συνδεδεμένες μὲ τὸ ὄνομά του²¹, ἐντοπίζονται σχετικὰ κοντὰ στὴν περιοχὴ πού ἔγινε ἡ μετοικεσία τῶν Κυπρίων.

Ἡ σύγχρονη ἔρευνα ἐντάσσει τὴν μετοικεσία τῶν Κυπρίων στὰ πλαίσια τῆς εὐρείας πολιτικῆς, τῆς μεταφορᾶς τῶν πληθυσμῶν, πού εἶχε ἐφαρμόσει ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β', πολιτικὴ ἢ ὁποῖα ἀρχικὰ ἀπέβλεπε στὴν στρατιωτικὴ ἐνίσχυση τῶν περιοχῶν, πού δέχονται τοὺς μετανάστες. Τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα εἶναι ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τὴν μιὰ τῶν Μαρδαϊτῶν²² στὶς ἀκτὲς τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος²³ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τῶν Σλάβων στὴν Βιθυνία²⁴. Ἡ περίπτωση πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἔχει ἐρμηνευθεῖ ὅτι ἐξυπηρετοῦσε τὶς ἴδιες ἀνάγκες²⁵,

20. Πρβλ. W. Brandes, *Die Städte Kleinasiens im 7. und 8. Jahrhundert*, Ἀμστερνταμ 1989, σελ. 115-117.

21. Βλ. R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galésios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, Παρίσι 1975, σελ. 195. — C. Mango - I. Ševčenko, *Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of Marmara*, *DOP* 27 (1973), σελ. 262, 267. — V. Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture (582-867): its History and Structural Elements*, (OCA 237), Ρώμη 1991, σελ. 219-220.

22. Θεοφάνης, σελ. 363, 364 (De Boor).

23. Βλ. G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, Μόναχο 1963³, σελ. 110. — Χρ. Μπαρτικιάν, Ἡ λύση τοῦ αἰνίγματος τῶν Μαρδαϊτῶν, *Βυζάντιον*. Ἀφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Στράτο, τόμ. Α', Ἀθήνα 1986, σελ. 17-39.

24. Θεοφάνης, σελ. 364 (De Boor)· Νικηφόρος, σελ. 36 (De Boor) — Νικηφόρος, 38 (CFHB-Mango). Βλ. Χριστοφιλοπούλου, ὁ.π., σελ. 365-367. Πρβλ. H. Ditten, *Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen, Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus*, (BBA 48), Βερολίνο 1978, σελ. 152 κ.έ.

25. Βλ. Ostrogorsky, ὁ.π., σελ. 110.

καθώς είναι γνωστό²⁶, ότι η χερσόνησος τῆς Κυζίκου εἶχε ἐρημωθεῖ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς πρώτης πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλης ἀπὸ τοὺς Ἄραβες (673-678). Πάντως οἱ Κυπριακοὶ πληθυσμοὶ ἐπέστρεψαν στὴν πατρίδα τους γύρω στὸ 699, ἐνῶ ἡ μητρόπολη Κυζίκου ἐπανέκτησε τὴν παλαιὰ θέση της στὴν ἱεραρχία²⁷.

Ἐπανερχόμενοι στὸν κανόνα 39 θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὶς πληροφορίες ποὺ μᾶς προσφέρει ὁ κανόνας αὐτός, σχετικὰ μὲ τὶς ἀρμοδιότητες τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Νέας Ἰουστινιανουπόλεως.

«Μὲ τὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ τὶς ἐπίπρονες προσπάθειες τοῦ αὐτοκράτορα» ἔφθασαν οἱ κυπριακοὶ πληθυσμοὶ στὴν Κύζικο καὶ ἡ λίγο μεταγενέστερη ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτὸ Σύνοδος ἀποφάσισε τὰ ἀκόλουθα:

Ἡ πρώτη ἀπόφαση ἦταν νὰ διαφυλάξει ἀπαρασάλευτα τὰ προνόμια τῆς νέας ἀρχιεπισκοπῆς, ποὺ ἴσχυαν μὲ τὸν ὄγδοο κανόνα τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Ἐφέσου (431), ὁ ὁποῖος ὄριζε τὸ αὐτοκέφαλο τῆς ἐκκλησίας τῆς Κύπρου²⁸.

Ἡ δευτέρη ἀπόφαση ὄριζε τὶς ἀρμοδιότητες τῆς νέας ἀρχιεπισκοπῆς: ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἀκαινοτόμητα προνόμια ποὺ ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Νέας Ἰουστινιανουπόλεως διατηροῦσε²⁹, ἡ δικαιοδοσία τοῦ τέως ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίας τῆς Κύπρου καὶ νῦν ἀρχιεπισκόπου Νέας Ἰουστινιανουπόλεως, διευρυνόταν μὲ νέα καθήκοντα στὴν ἐπαρχία Ἑλλησπόντου, μὲ τὸν διορισμὸ του ὡς προέδρου³⁰ τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας Ἑλλησπόντου³¹ — χρέη προέδρου, μέχρι τότε, ἐκτελοῦσε ὁ μητροπολίτης Κυζίκου. Ἐπίσης ἡ Νέα Ἰουστινιανούπολις εἶχε ὅλα τὰ δίκαια τῆς «Κωνσταντίας» ἢ «Κωνσταντινουπόλεως». Τὰ κείμενα, τὰ ὁ-

26. Θεοφάνης, σελ. 353 (De Boor).

27. Βλ. Brandes, ὁ.π., σελ. 117-118. — Ἐγγλεζάκης, ὁ.π., σελ. 21-22.

28. Ράλλης-Ποτλῆς, ὁ.π., σελ. 203. Βλ. H.G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1977², σελ. 199-200. — Γ. Κονιδάρης, Τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ τοῦ ΙΕ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα 1976, σελ. 1-29. — Τοῦ ἴδιου, Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου εἰς τὰ Ἐκκλησιαστικὰ Τακτικά (Notitia Episcopatum) ἀπὸ τοῦ Η' μέχρι καὶ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος (Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Αὐτοκεφάλου), Πρακτικὰ τοῦ Πρώτου Διεθνοῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Β', Λευκωσία 1972, σελ. 81-120.

29. ἀκαινοτόμητα διαφυλαχθῆναι τὰ παρὰ τῶν ἐν Ἐφέσῳ... παρασχεθέντα προνόμια: Ράλλης-Ποτλῆς, ὁ.π., σελ. 203.

30. Ὁ ὄρος πρόεδρος χρησιμοποιεῖται κυρίως γιὰ τοὺς μητροπολίτες βλ. V. Laurent, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin. L'église*, τόμ. V 1, Παρίσι 1963, σελ. XXXI.

31. καὶ τὸν ἐπ' αὐτῇ καθιστάμενον θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον πάντων προεδρεύειν τῶν τῆς Ἑλλησποντιῶν ἐπαρχίας: Ράλλης-Ποτλῆς, ὁ.π., σελ. 395.

ποια δίνουν πληροφορίες για τὸ νέο καθεστῶς καὶ τὶς ἀρμοδιότητες τῆς νέας ἐπισκοπῆς, δίνουν διαφορετικές γραφές σχετικά με τὴν πόλη, τὰ δίκαια τῆς ὁποίας θὰ ἔπαιρνε ἡ Νέα Ἰουστινιανούπολις.

Στὴν ἔκδοση Mansi³², ὅπως καὶ σὲ αὐτὴ τῶν Ράλλη-Ποτλῆ³³, ἀναγράφεται ὅτι οἱ ἀρμοδιότητες τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Νέας Ἰουστινιανούπολεως θὰ ἦταν ἴδιες μεὲ αὐτὲς τῆς ἑδρας τῆς Κωνσταντινουπόλεως: ὥστε τὴν νέαν Ἰουστινιανούπολιν τὸ δίκαιον ἔχει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μεία πού θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει ὅτι ἡ Νέα Ἰουστινιανούπολις ἀναγόταν σὲ ιδιαίτερη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ μεὲ εὐρύτατες δικαιοδοσίες. Ὅσο, ὅμως, καὶ ἂν ὁ Ἰουστινιανὸς Β' θεωρεῖται ἕνας ριζοσπάστης αὐτοκράτορας, πού πολέμησε μεὲ βαναυσότητα τὴν κοσμικὴ ἀριστοκρατία³⁴, καὶ πολὺ πιθανὸν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ³⁵, δὲν μπορούμε νὰ δεχθῶμε ὅτι μεὲ αὐτοκρατορικὴ παρέμβαση ἡ νέα ἐπισκοπὴ ἀποκτοῦσε τὶς ἀρμοδιότητες πού εἶχε ἡ Κωνσταντινούπολη.

Ὁ αὐτοκράτορας συγγραφέας, Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ὅπου στὸ κεφάλαιο 48, ὅπως εἴπαμε, παραθέτει τὸν κανόνα 39 τῆς Πενθέκτης μεὲ τὰ προνόμια τῆς ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἀναφέρει: τὴν νέαν Ἰουστινιανούπολιν τὸ δίκαιον ἔχειν τῆς Κωνσταντινέων πόλεως³⁶, ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖο οἱ ἐκδότες μεταφράζουν the right of the city of the Constantinians, ἐνῶ στὸ Index τὴν τοποθετοῦν στὴν θέση τῆς Κωνσταντίας: Κωνσταντινέων πόλις, Constantia, city of Cyprus³⁷.

Τὰ χειρόγραφα ἔχουν τὴν γραφὴ Κωνσταντινέων πόλεως, ὅπως ἐκδίδει ὁ Gy. Moravesik, τὸ ὁποῖο πιθανότατα προῆλθε ἀπὸ τὸ Κωνσταντινέων πόλεως³⁸ ἀπὸ τὴν πόλη Κωνσταντία τῆς Κύπρου (Κωνσταντιεῖς-Κωνσταντιέων) καὶ παρέμεινε στὰ χειρόγραφα ἀπὸ λάθος τῶν γραφέων ἢ γραφὴ Κωνσταντινέων³⁹, ὡς πιὸ εὐκόλη καὶ κατανοητὴ, πού παραπέμ-

32. Mansi, XI, στ. 961B.

33. Ράλλης-Ποτλῆς, ὅ.π., σελ. 395.

34. Βλ. Fr. Winkelmann, Zur byzantinischen Staat (Kaiser, Aristokratie, Heer), *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus*, (BBA 48), Βερολίνο 1978, σελ. 205. — Τ.Κ. Λουγγῆς, Δοκίμιο γιὰ τὴν κοινωνικὴ εξέλιξη στὴ διάρκεια τῶν λεγόμενων «Σκοτεινῶν αἰώνων», *Σύμμεικτα* 6 (1985), σελ. 154.

35. Βλ. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, *Ὁ βυζαντινὸς κληρὸς κατὰ τοὺς «σκοτεινοὺς αἰῶνες»*, Ἀθήνα 1994 (ὑπὸ ἐκτύπωση).

36. De administrando imperio, 48, σελ. 226.

37. De administrando imperio, σελ. 300.

38. Αὐτὴ τὴν γραφὴ δέχεται καὶ ἡ ἔκδοση Ἰωάννου: τὸ δίκαιον ἔχειν τῆς Κωνσταντινέων πόλεως: P.P. Ioannou, *Discipline générale antique IF-IXe s.*, Pontificia Commissione per la redazione del Codice di diritto canonico Orientale, τόμ. I. 1, Les canons des Conciles Oecuméniques, Ρώμη 1962-3.

39. Βλ. καὶ σχετικὴ ὑποσελίδια σημείωση στὸν Mansi, XI, 961-962.

πει φυσικά στην Κωνσταντινούπολη. Ἐξάλλου ὑπάρχει χειρόγραφο ποῦ διασώζει τὴν σωστὴ γραφὴ *Κωνσταντιέων πόλεως*, στὸ κείμενο τῶν σχολίων τοῦ Βαλσαμῶνα⁴⁰.

Ἄλλὰ καὶ οἱ κανονολόγοι Ζωναράς καὶ Βαλσαμῶν θέτουν σὲ ἀμφισβήτηση καὶ ἀπορρίπτουν τελικὰ τὴν γραφὴ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ μὲν Ζωναράς ἀμφισβητεῖ ἂν εἶχε ἐφαρμοσθεῖ ποτὲ ἡ ἀπόφαση τοῦ κανόνα 39, περὶ τῆς χειροτονίας τοῦ ἐπίσκοπου Κυζίκου ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Νέας Ἰουστινιανουπόλεως: *Εἰ μὲν οὖν καὶ εἰς ἔργον ἤλθεν ἡ περὶ τῆς Κυζίκου ψῆφός ποτε, οὐκ οἶδα*⁴¹. Καὶ ὁ Βαλσαμῶν, λαμβάνοντας ὑπόψη του τὶς συνήθειες ἐκκλησιαστικῆς συνθῆκης, ἀναρωτιέται πῶς δημιουργήθηκε τὸ πρόβλημα αὐτό: *Σήμερον δὲ οὐδεμία ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Κύπρου ὑπόκειται, ἀλλ' οὐδὲ τὰ δίκαια Κωνσταντινουπόλεως ἔχει καὶ ζητητέον ὅπως τοῦτο γίνεταί*⁴². Ὁ Ἀριστηνὸς καταλήγει στὸ ἀφελὲς συμπέρασμα ὅτι, ἐπειδὴ εἶχε μεταφερθεῖ ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Κωνσταντίας στὴν Κύζικο, προστέθηκαν νέες ἀρμοδιότητες στὴν νέα ἐπίσκοπὴ: *Οὗτος ὁ τῆς Κυπρίων νήσου πρόεδρος... (αὕτη γὰρ ἐστὶ καὶ νέα Ἰουστινιανούπολις) μετανάστης τῆς Κύπρου γενόμενος, καὶ εἰς τὴν τῶν ἐλλησποντίων μετοικῆσαι ἐπαρχίαν, ἐπετράπη τὸ δίκαιον ἔχειν Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ ταῖς Ἑλλησποντίαις ἐπίσκοπαῖς*.

Πιστεύω ὅτι ὅλη ἡ φιλολογία γιὰ τὴν πόλη, τὰ δίκαια τῆς ὁποίας θὰ ἔπαιρνε ἡ Νέα Ἰουστινιανούπολις, προῆλθε ἀπὸ παρανάγνωση τῶν χειρογράφων καὶ ὅτι ἡ σωστὴ γραφὴ εἶναι ἡ Κωνσταντιέων πόλεως. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Νέας Ἰουστινιανουπόλεως διατηροῦσε τὰ προνόμιά της ὡς ἀρχιεπισκοπὴ Κωνσταντίας τῆς Κύπρου καὶ παράλληλα τῆς παραχωρήθηκε τὸ προνόμιο νὰ χειροτονεῖ καὶ τὸν ἐπίσκοπο Κυζίκου, καθὼς, ὡς ἀρχιεπισκοπὴ, ἦταν ἀνώτερη ἱεραρχικὰ ἀπὸ τὴν τέως μητρόπολη καὶ νῦν ἐπίσκοπὴ Κυζίκου⁴³.

40. Βλ. τὴν σημείωση τῶν Ράλλη-Ποτλῆ, ὁ.π., σελ. 396, σημ. 3. Πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο τοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Δωροθέου (βλ. τὴν εἰσαγωγὴ τῶν Ράλλη-Ποτλῆ, ὁ.π. τόμ. Α', σελ. ι'-ια'), τὸ ὁποῖο σήμερα βρίσκεται στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀθήνας, ἀρ. 1372 (Σακκελιῶν)· βλ. Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου, Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος, Ἀθήνα 1973, ἀνατ. ἀπὸ *Ἀρχεῖον Πόντου* 4-5 (1933), σελ. 602-604.

Θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω τὸν συνάδελφο Στ. Λαμπάκη γιὰ τὶς πολύτιμες ὑποδείξεις του.

41. Ράλλης-Ποτλῆς, ὁ.π., τόμ. Β', σελ. 396.

42. Ράλλης-Ποτλῆς, ὁ.π., τόμ. Β', σελ. 397.

43. Βλ. τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία ὅπως ἀποτυπώνεται στὶς *Notitiae Episcopatum*: J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae, Texte criti-*

Ἡ τρίτη ἀπόφαση τοῦ 39ου κανόνα καθόριζε ὅτι ἡ χειροτονία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νέας Ἰουστινιανουπόλεως θὰ γινόταν ἀπὸ τοὺς οἰκείους ἐπισκόπους, *κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν*. Ὁ ὅρος *κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν*, πὺ χρησιμοποιοεῖ ὁ συντάκτης τοῦ κανόνα, παραπέμπει στὶς ἀποφάσεις πὺ εἶχε πάρει ὁ ὄγδοος κανόνας τῆς τρίτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅπου μαζί μὲ τὰ παραχωρηθέντα προνόμια στὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου, προβλεπόταν ὅτι *κατὰ τοὺς κανόνας τῶν ὁσίων Πατέρων, καὶ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, δι' ἑαυτῶν τὰς χειροτονίας τῶν εὐλαβεστάτων ἐπισκόπων*⁴⁴. Ὁ Ἀριστηνός, ἄλλωστε, στὰ σχόλιά του ἀναφέρει δύο φορές ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Νέας Ἰουστινιανουπόλεως χειροτονεῖται ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους, ὅπως εἶχε θεσπίσει ἡ Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος: *καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων ἐπισκόπων χειροτονεῖσθω ὡς οἱ ἐν Ἐφέσῳ ἐθέσπισαν... καὶ ἰδιαιτάτην ἀρχὴν ἔχειν, καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐπισκόπων χειροτονεῖσθαι· καθὼς καὶ ἡ ἐν Ἐφέσῳ σύνοδος ὥρισεν*⁴⁵. Ἡ ἐπίκληση στὴν Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο γίνεται πιθανότατα, ἐπειδὴ ἐπιδίωξη τοῦ συντάκτη τοῦ κανόνα εἶναι νὰ ἀφαιρέσει ἀπὸ τὴν μητρόπολη Κυζίκου, ἡ ὁποία εἶχε ὑποβιβασθεῖ, κάθε ἔρεισμα πρὸς τὴν νέα ἀρχιεπισκοπή.

Ὁ κανὼν 39 προέβλεπε, τέλος, τὸ νέο καθεστὼς τῆς μητρόπολης Κυζίκου· ὑπόκειται στὸν ἀρχιεπίσκοπο τῆς Νέας Ἰουστινιανουπόλεως, ὁ ὁποῖος χειροτονεῖ τὸν ἐπίσκοπο Κυζίκου, ὅπως καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους πὺ ἀνῆκαν μέχρι τότε στὴν μητρόπολη τῆς ἐπαρχίας Ἑλλησπόντου⁴⁶.

Ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ κανόνα 39 προκύπτει ὅτι ἡ μεταφορὰ κυπριακῶν πληθυσμῶν στὴν Κύζικο ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸ Β', περιελάμβανε ἐπίσης τροποποιήσεις στὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐποικιστικὴ ἐνέργεια τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορα τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου δὲν ἀφοροῦσε μόνον στὴν ἐνίσχυση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κυζίκου ἀπὸ στρατιωτικὴ καὶ δημογραφικὴ ἀποψη, ἀλλὰ ἴσως νὰ ἐντάσσεται στὰ πλαίσια τῆς γενικότερης ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τοῦ αὐτοκράτορα αὐτοῦ. Ἐκεῖνο πὺ μπορεῖ εὐκόλα νὰ δια-

---

que, introduction et notes, Παρίσι 1981, σελ. 204-207. Στὴν Notitia 3, τὴν λεγόμενὴ τῶν «εἰκονοκλαστῶν» (Notitia, 3.8), αἴρεται τὸ αὐτοκέφαλο τῆς ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Κωνσταντίας ἀνάγεται σὲ μητρόπολη καὶ μάλιστα καταλαμβάνει τιμητικὴ θέση στὴν ἱεραρχία βλ. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, Συμβολὴ στὴν μελέτη τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς πρώτης εἰκονομαχίας, *Βυζαντιακά* 14 (1994) (ὑπὸ ἐκτύπωση).

44. Ράλλης-Ποτλῆς, ὁ.π., σελ. 203.

45. Ράλλης-Ποτλῆς, ὁ.π., σελ. 397.

46. Ράλλης-Ποτλῆς, ὁ.π., σελ. 395-396.

κρίνει κανείς στον κανόνα 39 είναι ή βούληση του αυτοκράτορα 'Ιουστινιανού να υποβιβάσει την μητρόπολη Κυζίκου σε απλή επισκοπή⁴⁷ και να αφαιρέσει κάθε δικαίωμα που ένδεχομένως θα προέβαλε ή Κύζικος στην αρχιεπισκοπή τῆς νέας 'Ιουστινιανουπόλεως. 'Αξίζει να σημειώσουμε ότι στις συνεδρίες τῆς Πενθέκτης δὲν υπογράφει κανένας μητροπολίτης ή επίσκοπος Κυζίκου, ἐνῶ υπογράφει ὁ ἀρχιεπίσκοπος Νέας 'Ιουστινιανουπόλεως 'Ιωάννης⁴⁸.

'Ίσως ὁ αυτοκράτορας δὲν ἐπέλεξε τυχαῖα τὸν κυπριακὸ πληθυσμὸ γιὰ νὰ τὸν ἐγκαταστήσει στὴν περιοχή τῆς Κυζίκου, καθὼς ἦταν γνωστὸ ὅτι τὰ προνόμια τῆς κυπριακῆς 'Εκκλησίας εἶχαν διατηρηθεῖ ἀκαινοτόμητα ἀπὸ τὸν πέμπτο αἰῶνα καὶ κανείς δὲν μποροῦσε νὰ τὰ προσβάλει. Μεταφέροντας, λοιπόν, τοὺς Κυπρίους στὴν Κύζικο ἐπεδίωκε ὄχι μόνον νὰ προασπίσει τὰ συμφέροντα τῆς κυπριακῆς ἐκκλησίας, ὅπως διατείνεται ὁ συντάκτης τοῦ κανόνα, ἀλλὰ πιθανότατα νὰ ἀλλοιώσει τὴν ἐκκλησιαστικὴ φυσιογνωμία τῆς μητρόπολης τῆς Κυζίκου, προβάλλοντας τὰ ἀπαραχάρακτα ἐκκλησιαστικὰ προνόμια τῆς κυπριακῆς ἐκκλησίας ὑπεράνω τῆς μητρόπολης αὐτῆς.

ΕΛΕΩΝΟΡΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ - ΓΑΛΑΚΗ

47. Τὸ 705/6 ἐξελέγη μητροπολίτης Κυζίκου ὁ λόγιος κληρικὸς τῆς 'Αγίας Σοφίας καὶ μετέπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γερμανός, μία ιδιαίτερα δυναμικὴ ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς· ἡ ἐκλογή του ἔγινε ὅταν ὁ 'Ιουστινιανὸς Β' ἀνακατέλαβε τὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο καὶ πιθανῶς συνδέεται μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῶν «δικαίων» τῆς μητρόπολης Κυζίκου.

48. Mansi, XI, στ. 989 Α. Βλ. Ohme, ὁ.π., σελ. 145, 220. Ἔχουν διασωθεῖ δύο σφραγίδες τοῦ ἀρχιεπισκόπου 'Ιωάννη μὲ τὴν ιδιότητά του ὡς ἀρχιεπισκόπου Κύπρου, οἱ ὁποῖες εἶχαν χαραχθεῖ μᾶλλον πρὶν ἀπὸ τὸ 691, βλ. Laurent, ὁ.π., τόμ. V 2, Παρίσι 1965, ἀρ. 1480-1481.

Στὰ Πρακτικὰ τῆς Πενθέκτης ὑπάρχουν ἐπίσης οἱ παρακάτω υπογραφές ἐπισκόπων ἀπὸ τὴν ἐπαρχία 'Ελλησπόντου: Παῦλος ἐπίσκοπος Γερμηνῶν τῆς 'Ελλησποντίων ἐπαρχίας, 'Ιωάννης ἐπίσκοπος 'Αβύδου τῆς 'Ελλησποντίων ἐπαρχίας, 'Ανδρέας ἐπίσκοπος Μελιτουπόλεως τῆς 'Ελλησποντίων ἐπαρχίας, Σταυράκιος ἐπίσκοπος 'Αδρανεῖας τῆς 'Ελλησποντίων ἐπαρχίας: Mansi, XI, στ. 993Α. Βλ. Ohme, ὁ.π., σελ. 152.

SUMMARY

Eleonora Countoura-Galake, *The 39th Canon of the Quinisext oecumenical Council (692) and the ecclesiastical policy of Justinian II.*

This paper attempts to show that the decisions of the 39th Canon of the Quinisext oecumenical Council relating to the transfer of Cypriots to Kyzikos in the Opsikion theme are associated with the general ecclesiastical policy of Justinian II and that their purpose, besides the military and demographic consolidation of this area, was to reduce the importance of the see of Kyzikos. The Νέα Ἰουστινιανούπολις, as the archdiocese of Cyprus was called after the enforced removal of the Cypriots to Kyzikos, was granted all the so-called δίκαια of the Κωνσταντιέων πόλις.